novum
gebrauchs
graphik
apr 4/77

NİSAN 1977/SAYI 4

MENGÜ ERTEL, ISTANBUL

TİYATRO ve SİNEMA AFİŞLERİ

Alexandre ALEXANDRE

"Güçlü kuvvetli bir Türk, siyah saçlı, sakallı, sınırsız bir enerji ve büyük bir yaratıcılık gücü yansıtan bir aydın yüzü, o ölçüde sağlam ama duyarlı eller, işte Mengü Ertel'in görünüşü. Michelangelo'nun ruhunu taşıyor sanki, onun elinden çıkma bir yontu da olabilirdi (Akla, Musa yontusundan yayılan dirim geliyor). Mengü'nün sürekli izleyen gözleri, katışıksız bir iyilikle, insan kardeşlerine duyduğu kapanık sevgiyi yansıtıyor. Sık sık tatlı bir gülümseme yerleşiyor dudak kıvrımlarına, her davranışı alçakgönüllü, az gülüyor ama kahkahayı bastı mı yürekten kopuyor gülüşü. Bu büyük sanatçıda, özentili, yapmacık, hesaplı hiçbir şey yok. İkiyüzlülük, haksızlık, aldatmaca karşısında öfkesi bir gök gürültüsü gibi patlayıveriyor.

Mengü Ertel, 1931'de Üsküdar'da doğdu, bir memur çocuğuydu. Oyuncu olabilirdi pekala ama grafik sanatına da ilgi duyuyordu. Daha çocukken, Türk ulusal gölge oyunu Karagöz'e tutkundu. Bu oyunda figürler, ince deve derisinden kesilip canlı renklere boyanır, arkadan aydınlatılan bir perde üstünde tahta çubuklarla oynatılır.

Mengü, delikanlılık çağında tiyatroya çok sık gidiyordu, tiyatroya ilişkin her şey ilgilendiriyordu onu : oyunu, opera, bale, hele sinema. Nitekim sonraları, İstanbul'da çok etkin bir sinema kulübünün başkanı olacaktı.

Burada İstanbul'un da tiyatroya tutkun bir kent olduğunu eklememiz gerekir. Kentte bir Devlet operası, devlet ve belediye tiyatrosu, kısıtlı olanaklarla çalışan ve çağdaş yazarların öncü, deneysel yapıtlarını oynayan ve bazı yönetmenlerin deneylerini uygulayan 30'dan fazla küçük tiyatro var. Yazarlar arasında tabii ki bol sayıda Türk yazarı yer alıyor. Tiyatronun bu durumu Kemal Atatürk'ün getirdiği rejim değişikliğinden sonra gelişti. Geçen yüz yılın sonunda yalnızca 20 oyuncusu bulunan bir tek tiyatro vardı, onlar da güç koşullar içindeydiler. O dönemde oyuncular küçümsenmekte ve hatta adalet önünde tanıklıkları geçerli sayılmamaktaydı. "Ne pahasına olursa olsun tiyatro yapmak". Genç Mengü'nün amacı buydu işte. Oyuncu olmamasının nedeniyse Güzel Sanatlar Akademisi'nin giriş sınavının Devlet Konservatuarınınkinden daha önce yapılmasıydı. O tarihten sonra Mengü, ilk çağlardan başlayarak en öncü yazarlara kadar dramatürji ile çok yakından ilgilendi. İstanbul'da sahneye konulmayan oyunları da okurdu. Onları yalnızca okuyup seyretmekle kalmadı. Sayısız çalışmalar yaptı. Savaştan hemen sonra 23 yaşında ölen ve "Kapıların Dışında" adlı bir tek oyun yazmış olan Alman yazarı Borchert'i bile tanıyor. İstanbul kentinde Sanat değeri taşıyan afişler yapmak... çok özel bir konu bu.

İşte tam 20 yıl önce Türk tiyatrosunun babası Muhsin Ertuğrul'un Mengü'ye yazdığı mektup :

"Varlıklarını koruyacak, savaşlarını sürdürecek cılız gelirlerinden arta kalanla oynadıkları piyesin afişini yaptırmak, onu bastırmak, teker teker pullamak, onu astırmak olanağından yoksun bu özel tiyatrolar ortamında kim, nasıl sana duvar ilânı yaptırır ? Diyelim ki bir babayiğit çıktı da yaptırdı. Sokaklarında (LİTFASS) kuleleri olmıyan bir şehirde bunlar nerelere yapıştırılır ? Eğribüğrü yapı tahta perdelerine mi ? Ertesi gün yeni fışkıran bir mantar bankasının ikramiye afişiyle kapatılmak için mi ? Görüyorsun ki duvarlarımızda, bütün ülkenin kirlerini yıkıyacak, yüzkaralarını ağartacak, birbirinden zehirli (DETERJAN) afişleri akını var. Onların arasında senin o ince, o derin anlamlı afişlerin nasıl yer bulur ? Yaptığın (Ayak-Bacak Fabrikası afişini nasır ilâcı, (Cadı Kazanı) ilânını düdüklü tencere reklamı sanırlar da bakmadan geçerler !

Hayır, Hayır ! Sakın bu sözleri sana söylüyorum sanma ! Yaşayıp benim tiyatrocu olduğumu görseydi bunları babam bana söylerdi. Çünkü ben de böyle bir tiyatro hastalığına tutulmuştum. Seksen yılda bu illetin ilâcını bulamadım.

İlk kıvılcımın yüreğimi dağladığı günlerde, İstanbul'un tek tiyatro topluluğu açlık ve yokluk arasında çırpınıyordu. Tiyatrocunun mahkemelerde tanıklık etmesi bile yasaktı. Karınları aç, gelecekleri karanlık bu sanat hastalarının sayıları yirmiyi aşmazdı.

Ama bir deli kuşak bu tutkuya öylesine yakalandı, bu sanata öylesine sarıldı ki bu kurak alandan bugünkü tiyatrolar fışkırdı. Bütün bunları benim kuşağım hazırladı. Verdiğimiz kurbanlar tiyatronun yeşermesinde gübre oldular, tiyatronun ışığı nice nazlı pervaneleri cayırcayır yaktı. Ama o ışık sönmedi.

Bugün sana deli, tutkuna delilik diye bakanlar bir gün seni önder ve öncü olarak anacaklar, senin adına müzeler açacaklar. Bugün esnaf ilânları yapıp para kazanacağına, kendi paranı, sevgiline harcar gibi, tiyatro afişlerine yatırmanın meyvalarını, senden sonraki kuşak topliyacak.

Onun için tuttuğun yolu beğeniyorum ve parayı tepmekle delilik ettiğine inandığım halde yine sana (DELİ) diyemiyorum.

Herkes bir şey sever, o kara sevda uğruna ölür. Ne mutlu bu aşağılık ortamda sevecek güzel bir şey bulana ! Onun için oğlum Mengü, sen bu yolda yürü !"

Muhsin Ertuğrul bu mektubu yazalı 10 yıl olmuş ama ne yazık ki büyük bir değişiklik yok bu konuda – aynı durumla başka ülkelerde de karşılaşıyoruz ya – Afişler çarpık tahtalar üzerine yapıştırılıyor. Sanatsal tiyatro afişleri için bütçe yok. Çoğu zaman devlet ya da şehir tiyatroları, müdürler ve yöneticiler bu reklam unsurunu küçümsüyorlar; birçoğu grafik sanatından anlamıyor bile.

Mengü, 21 yıl önce Türkiye'nin en önemli reklâm stüdyosu olan San Grafik'i, ailesinin ve iş arkadaşlarının geçimini sağlamak amacıyla kurdu. Çalışma arkadaşları, Güzel Sanatlar Akademisi'nin son sınıfında okuyan yada Akademiyi bitiripde Mengü'nün yanında staj yaparak daha yetkinleşmek isteyen yetenekli gençler... Bazıları, meslek eğitimine daha baştan onun yanında atılmışlar.

Bu yıllar süresinde Mengü, tiyatro afişinin her dalında bir usta oldu. Alanının tek uzmanı sayıldı. Bildiğinden şaşmayan, tek başınalığı seçen bir sanatçı, yabanıl bir aydındır Mengü. Bugün koleksiyonunda 100 afiş var. Hepsi de birer başyapıt. Bunlardan yalnızca 40 tanesi devlet ve şehir tiyatroları, devlet operası ya da önemli özel tiyatrolarca ısmarlanmış. Bir yapıt için genellikle 2-3, bazan daha fazla taslak hazırlıyor sanatçı "Don Kişot" ve "Hamlet"te olduğu gibi. Bazan seçilen afiş, kendisinin en beğendiği olmayabiliyor. Çok değişik yazarların opera ve baleleri için afiş hazırlıyor : Shakespeare, Moliere, Buchner, Shaw, Gogol, Çehov, Ibsen, (özel bir saygı duyduğu) Brecht, Sonra Borchert, Arthur Miller, Anouilh, Beckett, Genet, Ionesco ve bunların yanısıra Türk tiyatrosunun belli başlı yazarlarının tümünün oyunları için de afişler hazırlamış. Bir oyunu sevdi mi, reklâm ya da afiş sözkonusu olmasa da, ısmarlanmasa da ona gönlünce bir afiş gerçekleştiriyor, çalışmalarından baş alabildiği boş bir anında hemen işe koyuluyor.

Majör sanat olarak nitelendirilen güzel sanatlarla minör sanat olarak nitelendirilen uygulamalı sanatlar arasında ayrım yapılmasına ötedenberi karşıyım. Kanımca, bir ustanın yaptığı güzel bir afişin, sıradan bir sanatçının yaptığı bir yağlıboyadan kat kat fazla değeri vardır.

Mengü Ertel, bu gülünç ayrım konusunda eşi bulunmaz bir örnek. Onun tablo-afişleri (çünkü afişleri çizmiyor, boyuyor), hiçbir döneme, modaya, geçici akıma bağlı düşünülemezler. Mengü Ertel'in afişlerini birçok müze satın aldı. Birçok ülkede uzmanlar onun onuruna sergiler düzenlediler.

1975'te Chaillot Sarayı'nda açılan I. Uluslararası Sinema Festivali çerçevesinde 30'dan fazla ülkenin katıldığı bir sanatsal film afişleri yarışması düzenlemiştim. Mengü, Carl Dreyer'in "Jeanne D'Arc'ın Tutkusu" filmi için yaptığı afişle büyük ödülü oybirliğiyle kazandı. Azize Jeanne'ın trajedisini öylesine çarpıcı bir biçimde, öylesine büyük bir ustalıkla işlemişti ki bu başyapıt artık gerçek yerini ancak bir müzede bulabilir, dindarlar bir katedral için satın almazlarsa tabii. Bu afiş Mengü'ye ısmarlanmamıştı oysa. Sanatçı, aynı zamanda bir renk ustası. Salt iki renk kullandığında bile şaşırtıcı sonuçlar elde ediyor. Örneğin Brecht'in "Carrar Ananın Silâhları" oyunu için yaptığı vurucu afişte portakal rengindeki fonun üstünde Carrar Ana'nın sırttan görünen ve kucağında eyleme katılmaya hemen hazırmış izlenimini uyandıran tüfekler taşıyan karaltısı gibi. Bu arada belirtelim : Mengü, Brecht'in bütün oyunlarının afişlerini yapmaya niyetli. Gelecekte bir albüm halinde basılacak bir seriyi gerçekleştirmiş bile. Brecht'in çağdaş tiyatro alanında dünyadaki etkisi, dört bucaktaki dostları ve hayranları düşünülürse, bu albümün büyük başarı kazanacağı ortada. Borchert'in oyunu "kapıların Dışında" için hazırladığı afiş ne kadar dokunaklı bir insan sevgisiyle dolu. İç parçalayıcı savaşın kıyımından dönen acılı genç askerin o kaskatı,bencil ilgisizliğin egemen olduğu dünyaya dönüşü. Bazan Ertel'in konuya ilişkin simgelere başvurduğu da oluyor : Moliere'in "Hastalık Hastası" oyunu için yaptığı afişte, kan kırmızı yılan, Aesculap'ın asasına değil cellâtın baltasına sarılmış sözgelimi. Rene Clement'ın "Yasak Oyunlar" adlı filmi için hazırladığı afişte ise kara toprağa saplanmış kahverengi Haçtan yaprakları altın sarısı, bembeyaz bir papatya fışkırıyor. Evet, Mengü çiçeklere düşkün. Onun gözünde çiçekler yaşamın, aşkın, insanlığın, umudun, insan onurunun simgeleri. Afişlerinde-ister simgesel, ister gerçekçi açıdan ele alınmış olsunlar – temel çizgi olarak beliriyor çiçekler. Garcia Lorca'nın oyunu "Kanlı Düğün" için yaptığı ilginç afişte, bir hançerin arkasında açmakta olan bir lâle var. Hüzünlü şövalye Don Kişot, beyaz kılıcı ve kalkan olarak tuttuğu koskocaman papatyayla saldırıyor ufuktaki ürkünç yeldeğirmenlerine. "Fidelio" operasının afişinde, zulüm ve cinayetin simgeleri iki kalın zincirin arasında yine aşkı simgeleyen bir çiçek gözü oluyor. Büyük usta Mengü'nün gerçekten belleklerden silinmeyecek bir başka afişi de, Shakespeare'in "Romeo ve Juliet'i" için yaptığı. Bu trajediyi sahneye koyan her tiyatro bu afişi kullanmalı bence. Romeo ve Juliet'in maskeleri, sonsuzluğa, hiçliğe doğru hızla dağılırken aralarında parlak ışıltısıyla, sonsuz yaşamın yaratıcısı, aşkın beyaz çiçeği boy atıyor. Film ve tiyatro afişlerini gözönüne alırsak, Mengü Ertel'i bir öncü olarak kabul etmemiz gerekir, salt dikkate değer bir afişçi-ressam değildir o. Üstün becerisi, her bakımdan hayranlık ve saygı duyulması gereken bir sanatçı katına yükseltiyor Mengü'yü. Derimki, belli başlı sanat kentleri, kendi adına bir müze kuruluncaya kadar, hiç değilse şimdilik, ona müzelerinde mutlaka bir salon ayırmalılar.